

ЛІРИЧНА ПОВІСТЬ ІВАНА ЧЕНДЕЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 28.

УДК 821.161.2-31.09

Олійник Н. Лірична повість Івана Чендея; 8 стор.; кількість бібліографічних джерел – 8; мова – українська.

Анотація: У статті розглядається повість Івана Чендея «Казка білого інею» під кутом зору її жанрово-стильової своєрідності. Акцентується увага на посиленому ліризмі оповіді, специфічному художньому дослідженню асоціативно-психологічних зв'язків як основи внутрішніх монологів героїні – сільської трудівниці Василини.

Ключові слова: ліризм, лірично-асоціативна повість, «механізм» пам'яті, індивідуально-авторське бачення світу.

Іван Чендей належить до авторів, які вибудували свій власний художній світ, спираючись на глибинні народні традиції, увібравши в себе дух могутнього Закарпаття, його духовних пріоритетів, менталітету, звичаїв, обрядів, мови, моральних оцінок і переконань. Художньо осмислюючи історичний і духовний простір Закарпаття, місце і роль у ньому людини як самоцінної особистості, Іван Чендей пройшов непростий шлях «від Ясенової – у широкий світ» (В. Дончик [3]), від родинної верхівки Ясенової, оспіваної в багатьох його творах, до панорамного бачення національного буття через відтворення долі людини на землі, справжнього верховинця зі своєю правдою і суперечностями.

Більша частина творчого життя І. Чендея припала на період нашої історії, названий тоталітарним, коли розвиток літературного процесу суворо регламентувався естетикою соціалістичного реалізму, талант так чи інакше залежав від жорстких «правил гри», які «душили» творчу свободу письменників. Критерієм оцінки його прози – оповідань, новел, повістей, романів, літературно-критичних статей – може слугувати, якщо скористатися думкою Г. Штоня, «досить істотна вилка, що об'єктивно присутня між заявлено ідейним і зреалізовано художнім рівнями» [3, с. 101]. Про цю «вилку», безперечно, не можна забувати, аналізуючи поліфонічні твори письменника.

Говорити про недостатню вивченість творів І. Чендея, очевидно, не приходиться. Його тексти були в центрі уваги як таких хрестоматійних літературознавців, як М. Жулинський, В. Дончик, В. Марко, О. Мишанич, Г. Сивокінь, М. Стрельбицький, В. Фашенко, так і сучасних дослідників літератури молодшої генерації – Г. Гримич, А. Гурбанської, Н. Лисенко та ін. І все ж, кожне нове прочитання творів майстра спонукає до творчих розмислів, віднайдення тих штрихів, нюансів, закодованих у тексті, яких досі не помічав. Та й з відстані часу багато чого розумієш інакше, тим більше, коли йдеться про справжню літературу, чесного письменника, який у художніх образах відтворив і дух, і біль, і піт, і кров, і радість, і щастя своєї багатостраждальної епохи.

Ми звернемося до одного твору Івана Чендея – повісті «Казка білого інею» (1973), яку дослідники справедливо розглядають як одну з частин своєрідної ліричної автобіографічної трилогії, до якої, крім названої «Казки...», входять ще дві повісті – «Луна блакитного овиду» і «Кринична вода

(Сестри)» [2, с. 87]. Таке зосередження уваги на одному творі дасть можливість виявити концептуальні ознаки власне ліричної повісті, яка займає чільне місце в доробку митця.

Характеризуючи прозу І. Чендея як «вдумливу, вимогливу до мети і засобів, сповнену внутрішньої гідності» [4, с. 145], дослідники неодноразово підкреслювали її сильний ліричний струмінь, відкритість і щирість авторського «я».

Посилення ліричної стильової тенденції в українській літературі ХХ ст. безпосередньо пов'язане з активізацією образу автора в оповідній структурі твору, що, як справедливо помітив Е. Бальбуров, створює принципово нові жанрові структури [1, с. 72]. У терміні «лірична проза», що з'явився в кінці 50-х – на початку 60-х років ХХ століття, і знайшов віддзеркалення цей процес. Поняттям «лірична проза» об'єднували низку творів, у яких домінувало суб'єктивне, лірично-відкрите художнє зображення людини і світу – «Денні зірки» О. Берггольц, «Крапля роси» В. Солоухіна, «Степові балади» І. Друце, «Тронка» О. Гончара та ін.

Серед загальних критеріїв, що визначають сутність ліричної повісті, найбільш важливими є відкритість ліричного «я» автора, його емоційність, схвильованість, безпосередність переживань, гостра потреба в читацькому співпереживанні. Ці якості органічно поєднуються з подієвістю зображення, що значною мірою досягається в результаті надзвичайно динамічного переплетіння, зіткнення різних поглядів, серед яких чільне місце займає авторський. Ми розглядаємо ліричну повість і як жанрово-стильову єдність низки творів, і як суворо індивідуальну форму втілення життєвого змісту. Виходячи з цього, умовно виділяємо в її межах окремі підвиди: ліро-епічну («Бригантина» О. Гончара), лірично-асоціативну («У гаї сонце зацвіло» Є. Гуцала, «Казка білого інею» І. Чендея), лірично-автобіографічну («Повість про ранній ранок» О. Левади), лірично-хімерну («Ірій» В. Дрозда).

Досліджуючи нарративний дискурс повістей І. Чендея «Луна блакитного овиду», «Кринична вода (Сестри)», «Казка білого інею», А. Гурбанська справедливо наголошувала на їх ідейно-тематичній парадигматиці, яку «визначили роздуми прозаїка про значення в житті кожної людини родини, про сенс людського існування та призначення» [2, с. 87]. На переконання А. Гурбанської, перша повість трилогії – «Луна блакитного овиду» «написана в дискурсі

«ліричної документальності», «правди особистого свідчення», започаткованому у прозі 50-х років «Зачарованою Десною» О. Довженка» [2, с. 87], її сюжет «не традиційний – подієвий, а заснований на ліризмі, на рухові почуттів» [2, с. 88]. Другу повість «Кринична вода (Сестри)» авторка справедливо характеризує як ліро-епічний твір, зовнішній сюжет якого ледве намічено [2, с. 88]. Третій, заключний твір трилогії – «Казку білого інею» – дослідниця відносить до повістей конкретно-аналітичного типу, як і повісті І. Чендея «Іван» та «Іванові журавлі», вважаючи, що «в розгортанні сюжету роль епічного центру розповіді виконують персонажі, й наперед головна героїня, яку письменник наділяє численними внутрішніми монологіями» [2, с. 88].

Повністю погоджуючись з А. Гурбанською в її судженнях про особливе звучання суб'єктивності образу, сповідальний характер оповіді, соціальну обумовленість внутрішнього світу героїні, про нараційну ситуацію аналізованого твору І. Чендея, що «змикається з поетикою імпресіоністичної прози», ми все ж таки схильні визначити «Казку білого інею» як лірично-асоціативну повість, у якій авторська позиція виражена через дослідження «механізму» пам'яті героїні. На глибинні емоційні почуття, відкритість авторського «я», інтимно-особистісні відчуття і переживання вже налаштовують і відверті роздуми, якими відкривається твір І. Чендея – щирим ствердженням того, що «тут», на своїй землі, усе твоє, тут твій «світ зелений», і «батьківські» околиці, і «диво проростання трав і буйство квітів», тут проходить твоє життя – і «срібна осінь», і «казка білого інею». Роздуми завершують філософські насичені питання, у яких утверджується високе призначення людини на землі. Написана майже 40 років назад повість і сьогодні, коли бездуховність охопила всі сфери нашого непростого життя і коли поняття патріотизму видається безнадійно застарілим, звучить актуально, бо в ній йдеться про те справжнє, що робить людину людиною – про відчуття того «зеленого світу», який покликаний «чарувати і наповняти високим розумінням батьківських околиць, чуттям причетності справді великим і постійним, а тому й патріотичним» [7, с. 90]. Тому неважко зрозуміти Миколу Жулинського, який зізнавався, що й досі пам'ятає особливе емоційне враження від повістей І. Чендея «Казка білого інею» і «Луна блакитного овиду», «дивовижно вишуканих за стилем, із витонченим смаком витворених із гострим відчуттям природи в її пантеїстичному «почуванні» [5, с. 11].

Присвята твору – «Пам'яті матері Васиlines – незрівнянної у душевній красі» – безпосередньо вказує на те, що все в ньому – пережите, вистражане, рідне. Це й зумовлює емоційність, ліризм оповіді, побудованої як низка внутрішніх монологів, на що свого часу звернув увагу В.Марко [6, с. 67]. Сільська трудівниця Василина, згадуючи окремі епізоди свого безраднісного життя, намагається виділити головне в ньому, осмислити й узагальнити найсуттєвіше. Її пам'ять охоплює тільки те, що близьке власне їй – події, образи, предмети, деталі. Така суб'єктивність визначає основу ліричного сві-

тосприйняття героїні, розкриваючи яке автор прагне дати свою емоційну оцінку, розкрити глибинну духовність сільських людей, їхні високі й чисті стремління, віру в добро і справедливість у загалом несправедливому світі.

Ця лірична настроєність «Казки білого інею» зумовила й особливу композиційну організацію твору – від «Зачину», у якому подієво окреслені власне збори старої жінки в далеку дорогу (саме куди і з якою метою – читач не знає, поки що це загадка) – вона пече дві пшеничні хлібини й дуже дбає про те, щоб вони вдалися, – до останнього розділу «Паки і паки», у якому й виявляється розгадка загадки: мати поспішала в далеку церкву до отця Никодима просити «засдравне многоліття». Вона, пишучи папірець для цього, лаштувала «спершу синів і дочок по віку в ряд, далі вже зятів і невісток, онуків від найстаршого до найменшого» [7, с. 169]. А покликана її в дорогу для здійснення заповітної мрії незвичайна подія: її синам – первісткам – по п'ятдесят: «П'ятдесят літ тому в цей ранок для неї біліли черешневим цвітом дерева на пагорку вище хати... Було надрання, вона чула незвичні болі й знала, що саме в цих болях приходять на світ...» [7, с. 179]. Мати вслухається в слова з криласа, дивиться на ікону із зображенням хлопчика, який «обіймав і горнув до себе біле кучеряве ягня» [7, с. 172]. Із глибин її пам'яті виникає інша далека весна, коли її синові Васильку сусіди подарували ягня і він так радів йому, пестив, годував з руки. У свідомості матері зливаються два образи – її сина і зображеного на іконі пастушка: «...бачилося тут, що вже й на іконі ніякий не святий – неземний, а простий пастушок, та й кожен з тих, хто тваринку любить, ростить, випасає» [7, с. 174]. Саме тут, у сфері ліричного вияву світосприйняття Васиlines, і відбувається зіткнення поглядів автора і героїні. Автор не лише об'єднує окремі, «розкидані» спогади Васиlines про своє життя, вибудовує їх у короткий ланцюг епізодів, він бачить у них красу, поезію, багатство душі сільської трудівниці. Там, де автор розкриває внутрішній світ героїні через поетичне сприйняття нею природи, оповідь набуває відверто емоційного звучання, у якій домінує особистісна авторська інтонація. Думки й почуття автора нерідко оприявлені в символічних образах («гора Ясенова», «черешні в цвіту», «чорний іній» тощо), ритмічним повтором яких в окремих спогадах Васиlines автор акцентує увагу на найбільш значущих моментах світосприйняття героїні.

Характерною ознакою ліричної повісті взагалі й «Казки білого інею» І. Чендея зокрема є ретроспективний психологічний час героїв, «стягування» до теперішнього різних часових планів, безсумнівно, важливих для художнього осмислення життєвих явищ і людських характерів. У повісті І. Чендея подієвий (теперішній час), у якому відбувається власне сюжетна дія, виконує функцію в основному організаційну, у ньому перетинаються всі лінії минулого, «пережитого» часу матері Васиlines. У русі теперішнього часу, обмеженому кількома годинами, протягом яких мати добиралася до церкви, автор виділяє декілька зовнішніх ознак, що викликають

низку асоціацій, і через них пов'язує часові плани минулого і теперішнього.

Відтворюючи спогади матері, автор не підпорядковує їх логічній часовій послідовності, він, навпаки, руйнує її, прагнучи при цьому правдиво відтворити психологічний стан Василини саме в цей момент, коли спалахують і «озиваються болем» окремі сторінки її гіркою життя, і, виділивши їх із різних часових пластів, осмислити багатогранність зв'язків героїні зі світом, її місце в ньому. Біографічний час Василини поєднується з часом історичним, у якому відтворюється нелегке життя сільських трудівників Закарпаття. Її спогади в часових параметрах минулого і теперішнього мають яскраво виражений соціально-історичний характер, у них зафіксовані прикметні ознаки тогочасної епохи. Злидні, що стали причиною суперечок у роді, були сильнішими за забобони у свідомості селян (епізоди минулого, пов'язані з ножицями, теличкою, яку треба було віддати кумі Піковисі), і дитячої радості від першої іграшки, купленої матір'ю на ярмарку («Цоркотало») – залишилися в далекому минулому. Спогади матері про наймолодшу доньку Анну, яка недавно гостювала в неї, сповнені щастям. «Лікар Анна» – так з відчуттям радості, гордості й гідності називає її мати, бо ще думає: «Анничка вивчилася в Ужгороді. А мо-

гла б у Львові, в Києві...» [7, с. 126]. У розділі, що дав назву повісті – «Казка білого інею», що, як і інші, радше нагадує новелу, символічний образ Ясенової розкривається на всіх рівнях художнього тексту. «Терпка і неподільна любов до Ясенової» не дає героїні права вибору. «– Який талант замість Ясенової даш мені?» – це питання матері, звернене до Анни, яка радить старій матері покинути Ясенову, так і залишається відкритим. У різних варіаціях повторюване, воно завершує ліричну розповідь-казку, залучаючи читача до співтворчості, співпереживання:

«А який талант даш мені?...» – чує мамині слова.

«А який талант?...» – витверджує лікар Анна, розуміючи, що коло цупко змикається, що годі з кола цього отак просто вибратися враз...» [7, с. 135].

Таке поглиблення естетичного навантаження образу гори Ясенової – наслідок індивідуально-авторського бачення світу і людини, співпереживання її тасмниці буття.

Таким чином, аналіз повісті Івана Чендея «Казка білого інею» дає можливість стверджувати думку про посилене ліричне начало твору, яке багато в чому зумовило його жанрову своєрідність, сюжетно-композиційну організацію, наративну систему, психологізм відтворення характерів.

Література

1. Бальбуров Э. А. Лирическая проза в литературном процессе 1950 – 1960-х годов / Э. А. Бальбуров // Рус. литература. – 1979. – № 2. – С. 55 – 72.
2. Гурбанська А. Наративний дискурс повістей Івана Чендея / А. Гурбанська // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. «Творчість Івана Чендея в загальноукраїнському літературному контексті». Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (14 – 16 травня 2007 р.). – Ужгород: Говерла, 2007. – Вип.11. – С. 86 – 90.
3. Дончик В. Г. Від Ясенової – у широкий світ: До 60-річчя з дня народження Івана Чендея / В. Г. Дончик // Дніпро. – 1982. – № 4. – С. 115 – 120.
4. Дончик В. Г. З потоку літ і літпотоку / В. Г. Дончик. – К.: ВД «Стилос», 2003. – 556 с.
5. Жулинський М. Іван Чендей: художнє формування національного образу світу / М. Жулинський // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. «Творчість Івана Чендея в загальноукраїнському літературному контексті». Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (14 – 16 травня 2007 р.). – Ужгород: Говерла, 2007. – Вип.11. – С. 11 – 13.
6. Марко В. У вимірах стилю (Літературно-критичний нарис) / В. Марко. – К.: Дніпро, 1984. – 118 с.
7. Чендей І. М. Казка білого інею // Чендей І. М. Луна блакитного овиду: [Штонь Г. Духовний простір української ліро-епічної прози / Г. Штонь. – К.: Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 1998. – 316 с.

Наталья Олейник

ЛИРИЧЕСКАЯ ПОВЕСТЬ ИВАНА ЧЕНДЕЯ

Анотация: В статье рассматривается повесть Ивана Чендея «Сказка белого инея» в аспекте ее жанрово-стилевого своеобразия. Акцентируется внимание на усиленном лиризме повествования, специфическом художественном исследовании ассоциативно-психологических связей как основы внутренних монологов героини – сельской труженицы Василины.

Ключевые слова: лиризм, лирически-ассоциативная повесть, «механизм» памяти, индивидуально-авторское видение мира.

Natalia Oliyuk

THE LYRICAL STORY OF IVAN CHENDEY'S

Summary: The article deals with Ivan Chendey's story "Skazka belogo ineya" (The fairystory of white hoar-frost) in the aspect of its peculiarity of genre and style. Ascertained in the paper is the attention on high lyricism of narration, specific artist research of associative psychological connections as the foundation of character's inner monologue – rural worker Vasylyny.

Key words: lyricism, lyric associative story, "mechanism" of memory; author's individual perception of the world.

Олійник Наталія – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української літератури Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара, .